

Studies in Textiel 3

Studies in Textiel 3

Verborgen Textielcollecties
Symposium gehouden op 17 april 2014

Interieurtextiel in het Interbellum
Symposium gehouden op 13 november 2014

STICHTING TEXTIELGESCHIEDENIS

Hilversum
Verloren
2016

Inhoud

Van de redactie	6
Verborgen Textielcollecties	9
Verborgen Collecties. Etnografisch textiel in Nederlandse musea <i>Itie van Hout</i>	10
Het nieuwe elan van Museum Rotterdam, een museum tijdelijk zonder vaste locatie <i>Sjouk Hoitsma</i>	20
3500 jaar textielkunst in HeadquARTers – Katoen Natie <i>Anne Kwaspen</i>	34
Modemuze.nl: het verleden als inspiratie voor het heden <i>Mila Ernst</i>	48
Stof die ertoe doet <i>Emmy de Groot</i>	55
Van privéverzameling naar openbare museumcollectie <i>Linda Hanssen</i>	68
Een ware schat aan wandtapijten. Het fotoarchief Duverger bij het RKD, Den Haag <i>Ebeltje Hartkamp-Jonxis en Hillie Smit</i>	80
Interieurtextiel in het Interbellum in Nederland en België	111
Amsterdamse Schooltextiel: bijdragen aan een kleurrijk interieur. Twee casestudies <i>Ingeborg de Roode</i>	112

Henry van de Velde als textielontwerper <i>Werner Adriaenssens</i>	127
Verborgen schatten komen aan het licht. Het keren van wandtapijten uit Paviljoen Welgelegen in Haarlem <i>Sadegh Memarian</i>	147
Bauhausweefsters en interieurtextiel in Nederland <i>Caroline Boot</i>	156
De stofstalencollectie van het warenhuis Metz&Co, geschiedenis en ontsluiting <i>Emmy de Groot</i>	170
Spiegelingen <i>Christie van der Haak</i>	184
Textiele zaken	193
Een Delfts wandtapijt uit 1619 met de <i>Brand van Persepolis</i> <i>Sara van Dijk</i>	194
Een Delfts wandtapijt uit circa 1615 met <i>Diana en haar jachtgezelschap</i> <i>Anita Jansen</i>	197
Een kussenblad uit 1723 voor de hoogheemraad van de Wieldrecht polder <i>Liesbeth van Noortwijk</i>	201
Summaries	204
Over de auteurs	210

Van de redactie

De derde jaarlijkse uitgave van *Studies in Textiel* bestaat uit drie delen. In de eerste twee delen vindt u de neerslag van de twee symposia die door de Textielcommissie.nl in 2014 zijn georganiseerd, in het derde deel, *Textiele zaken*, vindt u de verhalen over een aantal textiele aanwinsten van diverse musea.

Verborgene Textielcollecties is het thema van het voorjaarssymposium. Directe aanleiding hiervoor waren de kortingen op de subsidiëring van musea waardoor textielcollecties van Nederlandse musea uit de openbaarheid dreigden te verdwijnen. Door het sluiten van musea, veranderend beleid en ontslag van textielconservatoren en restauratoren raken textielcollecties verborgen.

Itie van Hout, voormalig conservator textiel bij het Tropenmuseum in Amsterdam, beschrijft de laatste stand van zaken van de etnografische textielcollecties in musea en universiteiten. Museum Rotterdam is tijdelijk zonder huisvesting, en Sjouk Hoitsma, conservator mode en kostuum, laat zien welke alternatieven er zijn om de textielcollectie toegankelijk te houden of te maken. Een bijzondere positie nemen de bedrijfscollecties in. Anne Kwaspens is conservator van de archeologische bedrijfscollectie bij Katoen Natie in Antwerpen. Hier is een permanente expositie van ruim 600 objecten, die de geschiedenis van Egypte toont aan de hand van bijzondere textiele en archeologische voorwerpen.

Mila Ernst is projectleider van Mode Muze, een samenwerkingsverband van zeven musea met belangrijke modecollecties om de collecties digitaal toegankelijk te maken.

Textielrestaurator Emmy de Groot draagt zorg voor de textielcollectie van Seth Siegel, een verzamelaar die in 2013 is overleden. Zij gaat in op de drijfveren van de verzamelaar, de totstandkoming, context en inhoud van de collectie, en wat te doen na het overlijden van de verzamelaar. Een ander aspect van privécollecties beschrijft Linda Hanssen, voormalig conservator Wereldmuseum Rotterdam. Zij geeft voorbeelden van privécollecties die naar musea overgaan: van een verborgen naar een openbare status.

Interieurtextiel in het Interbellum in Nederland en België is het thema van het tweede deel. In de periode 1918-1940 had de toegepaste kunst verschillende gezichten: van het expressionisme van de Amsterdamse School tot de geometrische vormtaal van het modernisme. Grenzen waren soms moeilijk te trekken en menig ontwerper werkte in verschillende stijlen.

Ingeborg de Roode, conservator bij het Stedelijk Museum in Amsterdam, schrijft over Amsterdamse Schooltextiel als een bijdrage aan een kleurrijk interieur. Werner Adriaenssens is conservator decoratieve kunsten van de twintigste eeuw bij de Koninklijke Musea

voor Kunst en Geschiedenis te Brussel en doet onderzoek naar onderwerpen uit de Belgische *art-nouveau*- en *art-deco*periode. In zijn artikel belicht hij de textielontwerpen van architect Henry van de Velde.

In Paviljoen Welgelegen in Haarlem, het Provinciehuis van Noord-Holland, hangt een serie wandtapijten naar ontwerp van Chris de Moor. De conservering van deze ernstig verschoten tapijten is uitgevoerd door Sadegh Memarian van ICAT Textielrestauratie. In zijn artikel gaat hij in op keuzes, techniek en consequenties. Caroline Boot is conservator Kunst en Vormgeving bij het TextielMuseum in Tilburg. Zij beschrijft hoe verschillende ontwerpers van de Weverijwerkplaats van het Bauhaus in Nederland kwamen wonen en werken, en zo hun sporen op het gebied van interieurvormgeving in Nederland hebben nagelaten. Niet alleen door alles wat zij zelf maakten, maar ook doordat zij de bij het Bauhaus opgedane kennis en methodiek doorgaven aan de volgende generatie textielontwerpers.

Textielrestaurator Emmy de Groot levert deze uitgave twee artikelen. In dit thema gaat zij nader in op de collectie stalenboeken van de firma Metz&Co die wordt bewaard bij het Amsterdam Museum. In haar artikel reconstrueert zij aan de hand van stalen de stijlontwikkeling in het winkelaanbod en bespreekt zij de inventarisatie, de ordening en de ontsluiting van de collectie.

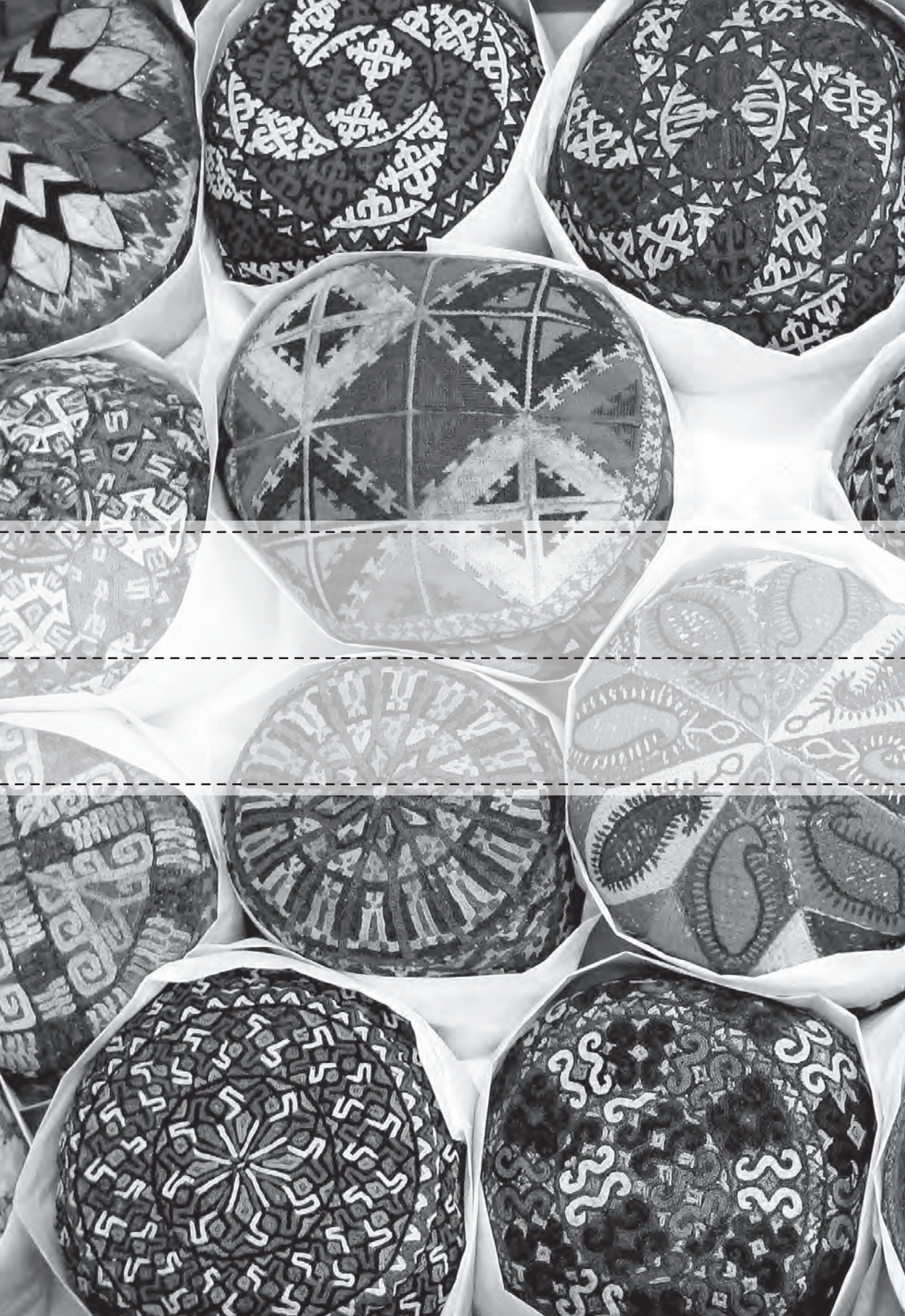
Tot slot vertelt textielontwerpster Christie van der Haak op zeer persoonlijke wijze in haar artikel *Spiegelingen* over de reconstructie van het interieurtextiel van Theo Nieuwenhuis in Het Scheepvaarthuis in Amsterdam.

In *Textiele zaken* bespreken de betrokken conservatoren van het Rijksmuseum Amsterdam, Museum Prinsenhof Delft en het Dordrechts Museum hoe zij drie bijzondere aanwinsten hebben verworven en gaan zij nader in op de achtergrond en geschiedenis hiervan.

Tot slot, als aanvulling op het thema *Verborgene textielcollecties*, het verhaal van twee specialisten op het gebied van wandtapijten Hillie Smit en Ebelte Hartkamp-Jonxis. Zij doen onderzoek naar het Fotoarchief Duverger op het RKD in Den Haag. Zij gaan in op deze collectie van circa 30.000 afbeeldingen van Europese wandtapijten, het annoteren en het ordenen. Zij sluiten af met een beeldkatern van enkele vondsten uit dit archief.

De redactie van *Studies in Textiel* dankt de auteurs voor hun bijdragen aan dit veelzijdige nummer en wenst de lezer veel leesgenot en inspiratie toe.

Redactie *Studies in Textiel*

Verborgen Textielcollecties

**Textielsymposium
gehouden op 17 april 2014**

Verborgen Collecties

Etnografisch textiel in Nederlandse musea

Itie van Hout

Inleiding

De economische crisis waarin Nederland zich sinds 2008 bevindt, heeft veel onrust in de cultuursector teweeggebracht. Gewijzigde politiek-economische en sociaal-culturele overwegingen hebben sindsdien ook in de wereld van de volkenkundige musea tot grote veranderingen geleid. Ook in het verleden zijn ideologische opvattingen en economische belangen van invloed geweest op ontwikkelingen in deze musea. Zijn Nederlandse collecties etnografisch textiel, als gevolg van de recente ontwikkelingen minder zichtbaar geworden voor het publiek en kunnen deze dus meer dan voorheen als ‘verborgен’ (voor goed opgeborgen in de depots) worden aangemerkt? Wanneer deze vraag bevestigend kan worden beantwoord, wat zullen hiervan de gevolgen zijn?

Een Amerikaanse minister van defensie verbaasde zijn toehoorders met een uitspraak over de *known knowns*, waarbij het gaat om zaken die wij kennen en waarvan wij weten dat wij ze weten. Hij sprak ook over de *known unknowns*, zaken die wij kennen maar waarvan wij weten dat wij ze niet goed kennen en tenslotte over de *unknown unknowns*, zaken die wij niet kennen en waarvan we dus ook niet weten dat we ze niet kennen, maar die zich op een onverwacht moment toch openbaren.¹

Deze typering wil ik in verband brengen met de collecties etnografisch textiel in enkele Nederlandse musea. Aansluitend bij het thema van de Textieldag in het voorjaar van 2014, ‘Verborgен Textielcollecties’, zijn deze verzamelingen voor degenen die ze vanuit hun profissie of vanuit interesse kennen, te beschouwen als de *known unknowns*. Het zijn collecties waarover al veel kennis is verzameld maar er valt nog veel te onderzoeken en te ontdekken. Ze verenigen materiële en immateriële waarden in zich die als spiegel fungeren voor de heersende opvattingen in verschillende tijden, zowel in de culturen van herkomst als hier in het Westen. Voor het grote publiek en vooral voor jongeren kunnen deze collecties als *unknown unknowns* beschouwd worden. Daarom mogen deze collecties niet uit het zicht verdwijnen. De collecties etnografisch textiel in Nederlandse musea moeten beschikbaar blijven voor onderzoek, voor tentoonstellingen en voor digitale ont-

sluiting, niet alleen om de kennis te vergroten en te delen, maar ook om het publiek te laten genieten van hun bijzondere schoonheid.

Met name musea waar collecties Indonesisch textiel worden bewaard, spelen in dit artikel een rol. Allereerst is er het verhaal van wat mogelijk de eerste kennismaking was van Nederlanders met de Indonesische weefkunst. Deze kennismaking vond plaats aan het einde van de zestiende eeuw, toen Nederlandse kooplieden de eerste reis naar 'de Oost' maakten en daar verschillende eilanden bezochten. Hun verkenningen voor handelsmogelijkheden in Indonesië zouden leiden tot grote economische en sociale veranderingen in de Nederlandse samenleving. Daarna ga ik in op het ontstaan van collecties etnografisch textiel in Nederland en de geschiedenis van enkele, nu 'verborgen' collecties in Nederlandse musea. Hoe zijn deze collecties tot stand gekomen en wat is er in de loop van de tijd mee gebeurd? Tenslotte komen de mogelijke gevolgen van de veranderingen van de afgelopen jaren voor de volkenkundige musea aan de orde en welk perspectief er is voor de toekomst.

'Geheel met goud versierde kleding'

Voor de eerste gedocumenteerde ontmoeting van een Nederlander met de Indonesische weefkunst gaan we meer dan vier eeuwen terug in de tijd. Begin 1595 vertrok een kleine vloot onder leiding van Cornelis de Houtman vanuit Amsterdam naar de Indonesische archipel. Het doel van de reis was, onafhankelijk van de Portugese Oost-Indiëvaarders, de handel in de felbegeerde specerijen te organiseren. Willem Lodewycksz kreeg, in zijn functie als 'onderkommies' van de vloot, de opdracht 'een uitvoerig rapport op te stellen van alles wat de reis aanbelangd'. In zijn verslag 'De eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië' worden de belevenissen onderweg en de ontmoetingen met lokale vorsten in de archipel uitvoerig beschreven. Veel aandacht voor cultuur heeft Lodewycksz niet, op één uitzondering na: kleding en textiel. Hij beschrijft de kleding van een Sumatraanse sultan:

[...] ghecleet in fijn cattoenen lijnwaet met gout doortoghen

en over de weefkunst op Bali lezen we:

[...] waer de inwoonderen haer meest met Cattoenen cleederen te weven gheneerden, waer in zij zeer constig zijn, ende makende van verscheijden wercken, ende couleuren.²

Lodewycksz roemde als eerste Nederlander de kleding en weefkunst in Indonesië en hij gaf bij zijn terugkeer in Nederland uiting aan deze bewondering in zijn rapport. Was dit het begin van de belangstelling voor Indonesisch textiel die zich in de eeuwen daarna in Nederland en ver daarbuiten ontwikkelde?

De verzameling Indonesische weefsels is één van de kerncollecties kunst en etnografica van het Tropenmuseum. De geschiedenis van het Tropenmuseum is onlosmakelijk verbonden met de politieke geschiedenis van Nederland en vooral met de geschiedenis van

de koloniale tijd. Na het koloniale tijdperk en wel nog zeer recent, hebben politieke beleidskeuzen veranderingen met zich meegebracht voor het Tropenmuseum en de collecties. Mede daarom koos de Textielcommissie het thema 'Verborgene Collecties' voor deze Textieldag.

De collectie wordt beheerd in het imposante en rijkversierde pand aan de Mauritskade in Amsterdam, dat aan het begin van de twintigste eeuw werd gebouwd voor de in 1910 opgerichte Vereeniging Koloniaal Instituut. Bij de entree van 'de lichthal', de centrale tentoonstellingsruimte van het museum, staan de belevenissen uit het verslag van Lode-wycksz op de kapitelen van pilaren uitgebeeld. De Haarlemse beeldhouwer J.L. Vreugde, die in 1917 de opdracht kreeg dit verhaal te verbeelden, heeft de waarneming van Lode-wycksz over het weven op Bali gekozen en vertaald in een voorstelling van twee wevende vrouwen. De beeldhouwer moet zich hebben verdiept in het type weefgetouw dat daar gebruikt werd omdat verschillende details van het weefgetouw, dat tot op de dag van vandaag op Bali in gebruik is, correct zijn weergegeven.

Achtergronden

In de negentiende eeuw, de eeuw van ontdekkingsreizen en wetenschap, van handel en koloniale expansie, werden de eerste concrete stappen gezet die leidden tot de collecties Indonesisch textiel die nu in Nederlandse musea worden beheerd. In die eeuw werden in Europa museale instellingen in het leven geroepen die hun aandacht richtten op het bestuderen en tentoonstellen van de materiële cultuur uit niet-westerse, grotendeels koloniale gebieden. Tot de eerste etnografische instellingen in Nederland behoorden 's Rijks Ethnographisch Museum (het latere Rijksmuseum Volkenkunde) in Leiden, dat geopend werd in 1837, het Koloniaal Museum (voorloper van het Tropenmuseum) dat in 1864 werd opgericht in Haarlem en het Ethnografisch Museum van het Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap in Natura Artis Magistra (nu bekend als Artis) uit 1871 in Amsterdam. In het museum in Leiden lag de nadruk op de wetenschappelijke bestudering van de materiële cultuur van niet-westerse volken. In de Haarlemse instelling stonden de Nederlandse handelsbelangen in de overzeese gebieden centraal, terwijl het museum van Artis zowel de wetenschap als de handelsbelangen wilde dienen. De drie instellingen stelden zich tot doel de Nederlandse bevolking op de hoogte te brengen van het gebeuren in de overzeese gebiedsdelen en kennis te verspreiden over de volken en hun culturen in deze gebieden.

De ontstaansgeschiedenissen van de musea in Leiden en Haarlem zijn nauw verbonden met de ideeën van koning Willem I, monarch van het Koninkrijk der Nederlanden. Hij initieerde de stichting van nationale instellingen ter bevordering van wetenschap en kunst. Daarbij achtte hij de verspreiding van kennis over alle delen van het koninkrijk van groot belang. Als eerste werd het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden opgericht waarin onder meer de privéverzamelingen van de koning werden ondergebracht.

De wetenschappelijke benadering van het collectioneren en het bestuderen van collecties in de negentiende eeuw leidde tot het systematisch ordenen en classificeren van

de verzamelingen. Dit had tot gevolg dat niet langer alles tentoongesteld kon worden, zoals in de rariteitenkabinetten van de zeventiende en achttiende eeuw nog gebruikelijk was. De musea verzamelden veel meer dan ze ooit nog zouden kunnen laten zien en grote aantallen objecten moesten in depots worden opgeslagen. De overvolle depots leidden in de jaren 1990 tot de vraag of deze hoeveelheid objecten voor de eeuwigheid bewaard moest blijven. Voorzichtig zijn de musea gaan nadenken over het afstoten of ontzamen van collecties of collectieonderdelen. In de *Leidraad Afstoting Museale Objecten* van het Instituut Collectie Nederland (nu Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) worden de zorgvuldigheidseisen beschreven die hierbij in acht moeten worden genomen.³

De omvangrijke collecties van de Nederlandse etnografische musea vormen echter tot op heden een haast onuitputtelijke bron voor tentoonstellingen en onderzoek in zowel binnen- als buitenland.

Het ontstaan van de textielcollecties heeft ook te maken met de in Nederland groeiende belangstelling voor de textielnijverheid in Indonesië in de negentiende eeuw. Deze belangstelling kan niet los worden gezien van de economische ontwikkelingen in Engeland en wijzigingen in de politieke landkaart van de wereld in het begin van de negentiende eeuw. De Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC 1602-1799) had in de zeventiende eeuw een monopolypositie in de specerijenhandel gerealiseerd ten koste van andere Europese landen waaronder Engeland. Toen Nederland in 1810 tijdens de Napoleontische oorlogen (1804-1815) werd ingelijfd bij Frankrijk, grepen de Engelsen in 1811 hun kans en bezetten Java onder leiding van Sir Thomas Stamford Raffles. Raffles werd benoemd tot gouverneur-generaal van Java voor Groot-Brittannië. In 1814 werd echter bij het Verdrag van Londen Indonesië aan Nederland toegewezen, de Engelsen vertrokken er in 1816.

Raffles' aanwezigheid was van korte duur, maar zijn invloed was blijvend. Zijn brede culturele belangstelling, zijn ideeën en culturele benadering van het 'koloniale project' hadden voordelen voor de Engelse textielindustrie met zich meegebracht die in Nederland niet onopgemerkt waren gebleven. De Nederlandse activiteiten overzee, die tot het einde van de achttiende eeuw in handen waren van de Vereenigde Oostindische Compagnie, waren vooral gericht op handel en economisch gewin.⁴ Alhoewel de economische belangen ook daarna nooit uit het oog werden verloren, ontstond in de loop van de negentiende eeuw in Nederland een cultuurhistorische en artistieke belangstelling voor de Indonesische textielnijverheid. Zowel de koloniale overheid als particuliere onderzoekers initieerden studies naar de textielkunst in de archipel. Deze initiatieven resulteerden in belangrijke publicaties over de textielnijverheid en enthousiasmeerden in de loop van de twintigste eeuw nieuwe onderzoekers in binnen- en buitenland om het onderzoek voort te zetten. Als gevolg van deze wetenschappelijke en museale belangstelling groeiden de in Nederland ondergebrachte textielverzamelingen in de twintigste eeuw uit tot de wereldberoemde collecties van nu.

Etnografische collecties

Naast de grote volkenkundige musea in Leiden, Amsterdam en Rotterdam zijn in het verleden verschillende middelgrote en kleinere musea elders in het land gesticht, waarin collecties Indonesisch textiel werden ondergebracht. Vier daarvan – Museum Nusantara in Delft, het Volkenkundig Museum in Nijmegen, Museum ‘Gerardus van der Leeuw’, in Groningen en Museum ‘Justinus van Nassau’, in Breda – zijn nu helaas gesloten. Net als de drie grote volkenkundige musea kenmerkte elk van deze instellingen zich door een eigen identiteit die in meerdere of mindere mate werd bepaald door het karakter van de instelling en de samenstelling van de collectie. De collecties in de etnografische musea in Nederland zijn voor het grootste deel ontstaan uit schenkingen van particulieren, zoals bestuursambtenaren, wetenschappers, zendelingen en missionarissen, militairen, entrepreneurs en verzamelaars. In de twintigste eeuw hebben de musea met gerichte aankopen deze collecties verder versterkt.

Wanneer om politiek-economische redenen dan wel vanwege overwegingen van museale aard instellingen werden gesloten, werden de collecties in de meeste gevallen ondergebracht in andere musea. In het begin van de twintigste eeuw werd het Koloniaal Museum in Haarlem definitief te klein voor de steeds groeiende verzamelingen. De economische belangen van Nederland in de koloniën en ook het verzamelen en bestuderen van objecten uit culturen waarvan gevreesd werd dat ze zouden verdwijnen, werden zo belangrijk geacht dat deze de oprichting van een nieuw instituut in Amsterdam rechtvaardigden. Zoals gezegd werd in 1910 in Amsterdam de Vereniging Koloniaal Instituut, het latere Koninklijk Instituut voor de Tropen, opgericht. Tegelijkertijd werd besloten dat zowel de collectie uit Haarlem als de collectie van het Etnografisch Museum van Artis overgedragen zouden worden aan het nieuwe instituut. De officiële overdracht van deze collecties, die de basis vormden voor de collectie van het Tropenmuseum, vond plaats in 1923.

Het heeft krap een eeuw geduurd voordat opnieuw enkele etnografische collecties een nieuw onderkomen moesten vinden. De musea waar ze werden beheerd, bestudeerd en tentoongesteld, werden gesloten. Terwijl de overdracht van collecties aan het begin van de twintigste eeuw een verruiming en een verbetering inhield, kan de sluiting van musea in de eenentwintigste eeuw als een verarming van het museale veld worden beschouwd. Er is nu nog slechts een zestal over.⁵ Wat is er met deze collecties gebeurd? Hier volgt een korte beschrijving van de geschiedenis van enkele nu gesloten musea en hun ‘verborgen’ collecties.

Delft – Volkenkundig Museum Nusantara

In 1842 werd in Delft de Koninklijke Akademie (de latere TU Delft) opgericht, waar zowel ingenieurs als handelsdeskundigen werden opgeleid. De ingenieurs werden opgeleid om in Nederlands-Indië dijken te gaan bouwen ter bescherming van de bevolking tegen het water. Ook beheerde de Akademie een collectie etnografica. Deze werd in 1864 opgenomen in 's Rijks Ethnographisch Museum in Leiden.⁶ Omdat er in Nederlands-Indië meer